

ความสัมพันธ์ระหว่างธาตุ ๔ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
THE RELATIONSHIP AMONG THE FOUR ELEMENTS AND ACHIEVEMENT
OF DHAMMA IN THERAVADA BUDDHISM

พระภิรมณ์ ฐิริปัญโญ (เสมารัมย์)
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บทคัดย่อ

ผลการวิจัยพบว่า ธาตุ ๔ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีความสัมพันธ์กัน ๓ ด้าน คือ ๑) ร่างกาย ๒) จิตใจ ๓) และหลักธรรม ธาตุ ๔ ในร่างกายเมื่อเกิดการแปรปรวนเป็นเหตุไปกระตุ้นใจ ให้ได้รับเวทนา คือ ทุกข์ สุข และเฉยๆ ตามสภาพที่แปรปรวนมากหรือน้อย จิตที่ไปกำหนดรู้ สภาวะธรรม โดยอาศัยหลักการปฏิบัติทั้งสมถะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานจนรู้แจ้งตามกฎไตรลักษณ์ตามเป็นจริง จึงคลายจากการยึดติดและนำไปสู่การบรรลุธรรมได้ ความสัมพันธ์ทั้ง ๓ นี้สัมพันธ์ กันได้ เพราะอาศัยร่างกายเป็นเครื่องมือในการนำมาปฏิบัติธรรมหรือพิจารณาธรรมเพื่อต่อการเกิดดับ ตามความเป็นจริงของชีวิต

หลักและวิธีปฏิบัติสู่การบรรลุธรรม กลุ่มหลักธรรมที่นำมาใช้นั้น เบื้องต้น ต้องแสวงหา กัลยาณมิตรที่ดี ตั้งอยู่ในศีล ตัดปليโพธ อบรมกรรมฐานทั้งสมถะและวิปัสสนา ตลอดทั้งโพธิ ปักขยธรรม ๓๗ ประการ และวิธีในการปฏิบัติตามหลักของสิกขา ๓ หรือมรรค ๘ ธาตุ ๔ เป็น ประโยชน์ในการเอามาเป็นเครื่องมือของการปฏิบัติกรรมฐาน เพื่อศึกษาสาระธรรมที่ลึกลงไปในเรื่อง ธาตุชั้นๆ ทำให้เข้าใจตามความเป็นจริงของกฎไตรลักษณ์ และการปรับอาหารให้เหมาะสมขณะปฏิบัติ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญเช่นกัน เพื่อความสมดุลของธาตุ ๔ ลำพังเพียงธาตุ ๔ ที่แปรปรวนจนเสียความ สมดุลอย่างเดียว ไม่สามารถทำให้บุคคลบรรลุธรรมได้ ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกและภายในสนับสนุน ด้วย เช่น วิบากแห่งกรรม กัลยาณมิตร อุปนิสัย และสติปัญญา แม้แต่ธาตุ ๔ ก็ยังสามารถทำให้ผู้นามา พิจารณาบรรลุธรรมได้

คำสำคัญ: ธาตุ ๔, ความสัมพันธ์, การบรรลุธรรม

ABSTRACT

The results revealed that the 4 elements in Theravada Buddhism related into 3 aspects as 1) body 2) mental and 3) doctrines. Whenever four elements are changed inside the body that caused sufferings, happiness and neither pain nor happiness more or less depend on the natural condition. It can be known by one who are practicing or developing the tranquility and insight meditation until realizing the Three Characteristics. They can detach and achieve enlightenment. Those three relationships depend on the body and can be used as a tool for practicing or considering to the mental factors as they are.

The method and path to deliverance, at the first step, ones need to have the best friends or Kalyāṇamittatā, observing the morality or Sāla, cutting off Palibodha or obstruction, developing the tranquility and insight meditation through the Bodhipakkhiya-dhamma: virtues partaking of enlightenment. In addition, one should develop the Threefold Training or the Eightfold Noble Path. The four elements are beneficial for developing meditation in order to realize in the deep of the elements and understanding the Three Characteristics. The suitable food or eating is considered as the main factors for the four elements. The imbalance of the four elements cannot encourage one to attain enlightenment. The one who attains enlightenment needs the internal and external factors to supports viz., the fruit of Kamma, good friend, intrinsic nature of a person, wisdom and the four elements.

Keywords: the Four Elements, Relationship, to have gained the Deliverance

๑. บทนำ

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องธาตุ ๔ และธาตุมีความเกี่ยวข้องกับทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต มนุษย์ทุกคนประกอบด้วยธาตุ ๔ ชั้น ๕ ไม่มีสิ่งอื่นใดนอกเหนือไปจากนี้ที่จะเข้ามาควบคุมให้ กระบวนการของธาตุ ๔ ชั้น ๕ แม้ชีวิตก็ต้องดำเนินไปตามนั้น การที่เราให้ความสำคัญในการ พิจารณาเรื่องของชีวิต เพราะว่าชีวิตมีธาตุชั้นเป็นทั้งตั้งจึงเป็นทุกข์ ธาตุ ๔ มีการแปรปรวนอยู่ ตลอดเวลา ความทุกข์ที่เกิดจากการแปรปรวนของธาตุที่รุนแรงจนขาดความสมดุล ทำให้ร่างกาย เจ็บป่วยเกิดความทุกข์ขึ้นจากธาตุสมุฏฐานความเจ็บป่วยเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย มนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้เพราะชีวิตประกอบด้วยธาตุ ๔ ชั้น ๕ ตกอยู่ในลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาความเจ็บป่วยที่เกิดกับธาตุชั้นเป็นความทุกข์กระทบทั้งกายและใจ การ พิจารณาไปตามกระบวนการของธรรมที่ดี จะเห็นสัจธรรมของชีวิต และการบริโภคอาหารที่ถูกต้อง พอประมาณต่อร่างกายก็เป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้ธาตุ ๔ เกิดความสมดุล การปฏิบัติต่อร่างกายที่ถูกต้อง เป็นการปฏิบัติธรรมไปด้วย^๑

ร่างกายของคนและสัตว์ต้องอาศัยองค์ประกอบที่สำคัญและขาดไม่ได้ นั่นคือรูปขันธ์ที่ ประชุมกันขึ้นมา ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “มหาภูตรูปทั้งสี่”^๒ มหาภูตรูป ๔ อย่างนี้ เป็นที่มาของ ความทุกข์ และความเจ็บป่วยของสัตว์โลกทั้งปวง เพราะว่าเมื่อมหาภูตรูปเกิดความแปรปรวนย่อมเป็น เหตุให้เจ็บป่วยและตายไปในที่สุด พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องธาตุ ๔ กระบวนการเกิด และธรรมชาติของธาตุ การตั้งอยู่ การดำเนินไป และเสื่อมสลายไป ความสัมพันธ์ ของธาตุ ๔ กับมนุษย์ และประโยชน์ที่ได้รับจากธาตุ ๔ เพราะพระพุทธศาสนาสอนให้อาธาตุมาเป็น

^๑ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๕๕.

^๒ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๗.

อารมณ์กรรมฐาน พิจารณาเพื่อให้เห็นกฎของไตรลักษณ์ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต “ที่เกิดขึ้นในเบื้องต้นแปรปรวนในท่ามกลางและแตกสลายในที่สุด”^๓ มนุษย์มีปัญหา คือ ความทุกข์แยกเป็น ๒ อย่าง คือ ทุกข์ทางกายและทางใจ ร่างกายจึงเป็นกองทุกข์ที่ใหญ่ เพราะเป็นที่ประชุมของธาตุ ๔ ชั้น ๕ และการยึดในธาตุชั้นจึงเป็นที่มาของปัญหา คือทุกข์ใจไปด้วย

ชีวิตของคนเรานั้นมีรูปกับนาม และรูปชั้นก็เป็นลักษณะของธาตุดินอย่างหนึ่ง ถือว่าเป็นสมุฏฐานของการแปรปรวน และมีความจำเป็นที่จะทำให้เราสามารถสืบค้นเพื่อบำบัดให้ธาตุทั้ง ๔ เกิดความสมดุลกัน ทำให้สุขภาพร่างกายมีกำลังและทำการงานหรือประพฤติปฏิบัติธรรมที่สะดวกได้ คนเราทุกคน ถ้าธาตุในร่างกายธาตุใดธาตุหนึ่งบกพร่องไป จะทำให้มีผลกระทบทั้งทางร่างกาย และจิตใจ แต่ถ้าธาตุ ๔ สมดุลดีร่างกายและจิตใจ ก็ได้รับผลดีด้วยการดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข หรือที่เรียกว่า สบายะ อันเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมนำไปสู่การบรรลุธรรมได้

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการศึกษาธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ ธรรมชาติที่เกิดจากปัจจัย ๔ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือรูปกับนาม^๔ รูปแห่งกายนี้เกิดจากองค์ประกอบสำคัญ ๔ ชนิดมารวมตัวกันปรากฏเป็นรูปร่างขึ้น องค์ประกอบที่สำคัญทั้ง ๔ ชนิดนี้ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าธาตุ ๔^๕ และธาตุทั้ง ๔ จะสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน^๖

พระพุทธเจ้าสอนให้มนุษย์หันมาพิจารณาธาตุชั้นตัวเอง เพราะทุกข์เป็นปัญหาใหญ่ของมนุษย์ โดยการปฏิบัติตามหลักธรรมต่างๆ หรือพิจารณาดูเพื่อให้เห็นความเป็นจริงของกายสังขาร เช่น การพิจารณาแยกธาตุต่างๆ ในร่างกายเพื่อให้เห็นตามกฎไตรลักษณ์ และคลายการยึดติดในธาตุ ๔ ชั้น ๕ เพื่อออกจากปัญหา คือ ความทุกข์ ด้วยเหตุที่ธาตุดังกล่าวมีประโยชน์ พระพุทธองค์จึงสอนให้นำมาเป็นเครื่องมือในการพิจารณาธรรม เพื่อพัฒนาชีวิตและจิตใจในการคลายจากการยึดติด อันนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ การบรรลุธรรมได้

เนื่องจากความทุกข์ เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต และทุกชีวิตร่างกายจะต้องประกอบด้วยธาตุ ๔ การจะเข้าใจเรื่องทุกข์อย่างลึกซึ้ง ต้องเข้าใจธาตุ ๔ เพราะเป็นส่วนประกอบของชีวิต เห็นความสัมพันธ์ของทุกข์กับเหตุปัจจัยอื่นที่เกิดขึ้นในธาตุชั้นแห่งชีวิต ทางพระพุทธศาสนาได้สอนเรื่องธาตุชั้นของชีวิตไว้อย่างครบถ้วน ทั้งความหมายของธาตุ ๔ การเกิดขึ้นมาของธาตุ ๔ อันเป็นองค์ประกอบของชีวิตเป็นต้น หากเข้าใจธาตุ ๔ ได้อย่างถูกต้องก็จะเป็นเหตุให้เข้าใจความทุกข์ตลอดทั้งปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับชีวิต และจะทำให้ถือเอาประโยชน์จากธาตุ ๔ ได้อย่างเต็มที่ ทำให้เข้าใจชีวิตที่ประกอบด้วยธาตุชั้น เข้าใจโลกภายในและภายนอกได้อย่างถูกต้อง จนสามารถนำไปสู่เป้าหมายการหลุดพ้นหรือการบรรลุธรรมได้ในที่สุด

^๓ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๕๔-๓๕๖.

^๔ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๖๑/๓๕๘-๓๕๙.

^๕ อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๖๒, อ.ก. (ไทย) ๓๗/๙๐๖/๙๓๔-๙๓๖.

^๖ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๓๐-๓๓๖.

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๓/๒-๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗-๖๑/๓๑-๓๕, ๙๖-๑๑๖/๕๗-๖๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๒๖/๑๖๔, อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒-๒๔๓, พ.จ. (ไทย) ๓๐/๔/๕๕-๕๖.

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๒.๑ เพื่อศึกษา ชาติ ๔ ในพระพุทธานุศาสนาเถรวาท
- ๒.๒ เพื่อศึกษาหลักและวิธีปฏิบัติสู่การบรรลุธรรมในพระพุทธานุศาสนาเถรวาท
- ๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างชาติ ๔ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธานุศาสนาเถรวาท

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยตามลำดับดังนี้

๑. ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ ค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙
๒. ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ วรรณคดี และคัมภีร์ต่างๆ ในพระพุทธานุศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวข้องเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชาติ ๔ กับการบรรลุธรรม วิทยานิพนธ์ ตำรางานเขียนนักวิชาการทางด้านพระพุทธานุศาสนา เอกสารและงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องชาติและการบรรลุธรรมได้เขียนไว้
- ๓ รวบรวมข้อมูลเอกสารที่ได้ค้นคว้า นำมาวิเคราะห์ เรียบเรียง และเสนอผลการวิจัย

๔. ผลของการวิจัย

คำว่า “ชาติ” หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาวะของมันอยู่เองตามธรรมดาของเหตุปัจจัย^๘ คำว่า “บรรลุ” ตรงกับบาลีว่า “อริคม” รูปกิริยาเป็น อริคจณฺตี ย่อมถึงทัพบ, ย่อมบรรลุ^๙ นิยมว่า “ธมม” เชื่อมประกอบเข้าเป็น “อริสมโย” เป็น “ธมมอริสมโย” และยังมีคำอื่นที่ใช้ในความหมายว่าบรรลุอีก คือ ปาปณาติ, ปาปโณติ^{๑๐} ฉะนั้น คำว่า “บรรลุ” พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายว่า หมายถึง ความสำเร็จ^{๑๑} ซึ่งเป็นการระบุงการบรรลุธรรมในระดับต่างๆ การศึกษาชาติ ๔ ในทางพระพุทธานุศาสนาได้อธิบายว่า เป็นองค์ประกอบของร่างกายมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย โดยแบ่งองค์ประกอบหลักออกเป็น ๔ ส่วน คือ ๑) ส่วนที่เป็นธาตุดินเรียกว่า ปฐวีธาตุ ม้องค์ประกอบย่อยที่สำคัญ ๑๙ ประการ ๒) ส่วนที่เป็นธาตุน้ำเรียกว่า อาโปธาตุ ม้องค์ประกอบย่อยที่สำคัญ ๑๒ ประการ ๓) ส่วนที่เป็นธาตุไฟเรียกว่า เตโชธาตุ ม้องค์ประกอบย่อย ๔ ประการ ๔) ส่วนที่เป็นธาตุลมเรียกว่า วาโยธาตุ ม้องค์ประกอบย่อยที่สำคัญ ๖ ประการ^{๑๒} ร่างกายมนุษย์จึงมีองค์ประกอบหลักที่สำคัญ ๔ ประการคือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม และทำหน้าที่ของตนให้ร่างกายอยู่ได้

^๘ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ : เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๔๖), หน้า ๙๓.

^๙ ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒. หน้า ๓๖๕.

^{๑๐} บุญสืบ อินสาร, พจนานุกรมบาล-ไทย ธรรมบทภาค ๑-๔ พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง ๒๕๕๕), หน้า ๓๘.

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ตื่นกันเสียที จากความเท็จของหนังสือ “เหตุเกิด พ.ศ. ๑”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๘.

^{๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๒-๓๐๕/๓๓๐-๓๓๕.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ปฐวีธาตุที่ปนเป็นชิ้นเล็กอย่างยิ่ง เป็นดุจธุลีละเอียด อันพระโยคีกำหนดอยู่ โดยอย่างกลางในสรีระนี้ พึงมีประมาณได้เท่านั้นหนึ่ง ปฐวีธาตุนั้นอันเอาไปธาตุประมาณเท่ากึ่งแต่เท่านั้นยัดไว้แล้ว อันเตโชธาตุนี้เลี้ยงรักษาแล้ว อันวาโยธาตุพัดให้หวั่นไหวแล้ว จึงไม่เรียกราย ไม่กระจัดกระจาย ปฐวีธาตุนี้ เมื่อไม่เรียกรายไม่กระจัดกระจาย ย่อมเข้าถึงการกำหนดเป็น เพศหญิงเพศชายเป็นต้นเป็นอนึ่ง และประกาศความผอมอ้วนสูงต่ำแข็งแรงและอ่อนแอเป็นต้น^{๑๔}

การที่บุคคลจะบรรลุธรรมได้นั้น ต้องมีหลักและวิธีในการปฏิบัติที่ถูกต้อง หลักที่เป็นองค์ประกอบในการปฏิบัติ เช่น สมณะกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ตลอดทั้งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และวิธีในการปฏิบัติตามหลักของสิกขา ๓ หรือมรรค ๘ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท สอนเรื่องธาตุ ๔ มีความสัมพันธ์กันทั้งร่างกาย จิตใจ และหลักธรรม ๓ ด้าน คือ

๑. ความสัมพันธ์ทางด้านร่างกาย มนุษย์มีธาตุ ๔ เป็นโครงสร้างใหญ่ รวมทั้งชั้น ๕ มนุษย์หรือทุกสรรพสิ่งมีธาตุ ๔ เรียกว่า มหาภูตรูปอยู่ในร่างกาย ... ถือว่าเป็นกองแห่งทุกข์ เพราะเป็นที่รวมทั้งหมดของธาตุชั้น ๕ และเกี่ยวข้องกับร่างกายของมนุษย์โดยตรง ธาตุ ๔ นี้มีคุณสมบัติในตัวของตัวเอง พร้อมทำหน้าที่ของตนโดยธรรมชาติ เพื่อให้ร่างกายอยู่ได้ ดังที่ พระธรรมปิฎก กล่าวไว้ว่า ๑) ปฐวีธาตุ คือ สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ เรียกสามัญว่า ธาตุแข็งแข็ง หรือ ธาตุดิน ๒) อาโปธาตุ คือ สภาวะที่เอบอบดูดซึม เรียกสามัญว่า ธาตุเหลว หรือธาตุน้ำ ๓) เตโชธาตุ คือ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ ๔) วาโยธาตุ คือ สภาวะที่ทำให้เคลื่อนไหว เรียกสามัญว่า ธาตุลม^{๑๕}

๒. ความสัมพันธ์ทางด้านจิตใจ มีความสำคัญมาก เมื่อคิดผิย่อมเป็นผลที่นำไปสู่การปฏิบัติที่ผิดไปด้วย ตัวอย่าง เช่น พระพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังเป็นพระโอรสศรัท พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ที่ภูเขาดงคสิริ ขณะนั้นพระองค์ทรงทำทุกรกิริยาอย่างหนักเป็นเวลาถึง ๖ ปี ทรงสวดยพระกระยาหารน้อยลง จนกระทั่งไม่สวดย ทำให้ธาตุ ๔ ร่างกายได้รับการแปรปรวนอย่างหนัก เสียความสมดุล จิตใจเศร้าหมองเป็นทุกข์ แต่ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ จนกระทั่งเปลี่ยนความคิดกลับมาสวดยพระกระยาหารเหมือนเดิม พวกปัญจวัคคีย์ไม่พอใจจึงหนีไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน จึงเป็นเวลาที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียรภาวนาทางจิตของพระองค์สืบไป ทางด้านความคิดนี้ ทางพระพุทธศาสนาจำแนกไว้เรียกว่า ทิฐิ มี ๒ อย่าง เช่น สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ มิจฉาทิฐิ ความเห็นผิด^{๑๖}

๓. ความสัมพันธ์ทางด้านหลักธรรม ธาตุ ๔ ในฐานะที่เป็นแหล่งรวมของสรรพสิ่งทั้งปวง ซึ่งเราจะเรียกว่าเป็นธรรมธาตุ มีความสัมพันธ์กับสมณะกรรมฐาน เพราะเป็นกรรมฐานเบื้องต้นเกี่ยวข้องกับธาตุ ๔ ท่านให้อาธาตุ ๔ นั้นมาเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติกรรมฐาน ทั้งสมณะกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน เมื่อผู้ปฏิบัติจิตใจสงบแล้วสามารถยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนากรรมฐานได้ ด้วยการกำหนดดูสภาวะธรรมของธาตุ ๔ นั้น ตามความเป็นจริง เช่น สภาพที่แข็ง อ่อน หย่อน ตึง เป็นต้น เพื่อ

^{๑๔} วิสุทธิมรรค (ไทย) ๖๒๓-๖๒๔

^{๑๕} ดูใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๓.

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, (กรุงเทพฯ : นามมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖), หน้า ๕๒๙.

ไม่ให้หลงยึดติดในรูปนาม เช่น กรณีพระภิกษุรูปหนึ่งหลงใหลในรูปทรวดงามของนางสิริมา เมื่อได้พิจารณาซากศพจึงคลายจากความรักในการยึดติดในรูปทำให้ปฏิบัติธรรมจึงก้าวหน้าได้^{๑๗}

สมณะกรรมฐานเป็นอุบายทำให้จิตสงบจากนิรณที่อยู่ในรูป คือ ธาตุ ๔ เพราะนิรณ ๕ นั้นอาศัยธาตุ ๔ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ทั้งรูปและอุปาทายรูปจึงสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่ในรูปของธาตุ ๔ วิปัสสนากรรมฐานทำให้รู้แจ้งธาตุ ๔ ได้ด้วยปัญญา ลำพังสมณะกรรมฐาน ไปรู้สภาวะธรรมที่ชัดเจนของธาตุ ๔ ยังไม่ได้ ธาตุ ๔ เป็นสภาวะธรรม ส่วนสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเป็นวิธีการปฏิบัติ ... ทุกธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นรูปหรือนาม ย่อมมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับว่า ธรรมชาตินั้นจะเกิดเร็วหรือช้าเท่านั้น^{๑๘}

๕. บทสรุป

ในการศึกษางานวิจัย เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างธาตุ ๔ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ มีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ๓ ด้าน คือ ๑) ด้านร่างกาย ๒) ด้านจิตใจ ๓) ด้านหลักธรรม เหตุผลที่สัมพันธ์กันได้ เพราะมีร่างกายเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติทั้งสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน การเอาร่างกายมาเป็นเครื่องมือของการปฏิบัติธรรม เพื่อให้จิตได้ไปศึกษาธาตุ ๔ ขั้น ๕ ภายใน ด้วยการแยกสอนต่างๆ ที่ถูกปรุงแต่งด้วยธรรมมาเรียบร้อยแล้วเรียกว่า สังขาร มี ๒ อย่างคือ รูปสังขารกับนามสังขาร รูปสังขารถูกปรุงแต่งด้วยธาตุ ๔ นามสังขารถูกปรุงแต่งด้วยธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล คนจึงเป็นบุญและเป็นบาป จิตที่รู้แจ้งในธาตุ ๔ ที่ปรุงแต่งขึ้นโดยเห็นไปตามไตรลักษณ์ ทำให้คลายจากการยึดติดในรูปนาม ธาตุ ๔ สัมพันธ์กับร่างกาย เพราะทุกส่วนของร่างกายเป็นธาตุ ๔ สัมพันธ์กับจิตใจ เพราะร่างกายที่ประกอบด้วยธาตุ ๔ เคลื่อนไหวได้ตามใจสั่ง และจิตใจสวຍเวทนาเพราะธาตุ ๔ แปรปรวนตามสภาวะมากน้อยของธรรมนั้นตลอดเวลา สัมพันธ์กับหลักธรรมทั้งสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน และทั้งหมดนั้น เป็นไปในจุดหมายเดียวกัน คือ ๑) อนิจจัง ความไม่เที่ยง ๒) ทุกขัง ความเป็นทุกข์ ๓) อนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน

๖. ข้อเสนอแนะ

- ๑) ควรวิจัยการปฏิบัติในขณะธาตุแปรปรวน โดยใช้วิธีอาศัยธาตุปรับธาตุเจาะลึกเข้าไป
- ๒) ควรวิจัยเรื่องธาตุ ๔ กับการปฏิบัติทั้ง ๒ อย่างว่า ควรปรับความเห็นในระดับไหนจึงจะทำให้เข้าใจที่ถูกต้อง และนำไปสู่การปฏิบัติที่สามารถบรรลุธรรมได้
- ๓) ควรมีการศึกษาธรรมโอสธในการปรับธาตุ ๔ เพื่อรักษาโรคทางกายและทางจิตใจ

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๑/๑๔๘-๑๕๓.

^{๑๘} ดูเพิ่มเติมใน สมบูรณ์ ตาสนธิ, *อันทธานธรรม*, (นนทบุรี : ธิงค์ บียอนด์ บุ๊คส์, ๒๕๕๔), หน้า ๕๒.

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพฯ
: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- บุญสืบ อินสาร, พจนานุกรมบาล-ไทย ธรรมบทภาค ๑-๔ พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์
ติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง ๒๕๕๕.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐,
กรุงเทพฯ : เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๔๖.
- _____. (ป.อ.ปยุตฺโต), ตื่นกันเสียที จากความเท็จของหนังสือ “เหตุเกิด พ.ศ. ๑”, พิมพ์ครั้งที่ ๓,
กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑,
กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- พระพุทธโฆสเถระ. วิสุทธิมรรค แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจาสมมหาเถร),
พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ : ธนาเพรส, ๒๕๕๖.
- ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ : นามมีบุ๊คส์
พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๙.
- สมบูรณ์ ตาสนธิ, อันตรธานธรรม, นนทบุรี : ธิงค์ ปัยออนด์ บุ๊คส์, ๒๕๕๔.